

Grzybowski, Michał Marian

Wielki Pasterz Mazowsza Antoni Julian Nowowiejski : (w 50-tą rocznicę śmierci)

Notatki Płockie 36/1-146, 25-29

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wielki Pasterz Mazowsza
ANTONI JULIAN NOWOWIEJSKI
(w 50-tą rocznicę śmierci)

Arcybiskup Antoni J. Nowowiejski.

W maju 1991 r. minęło 50 lat od śmierci Seniora Polskiego Episkopatu A.J. Nowowiejskiego, zamordowanego w obozie koncentracyjnym w Działdowie wraz ze swoim biskupem pomocniczym Leonem Wetmańskim oraz 47 kapłanami diecezji płockiej. Rocznicą ta była okazją do przybliżenia sylwetki tego niezwykłego Pasterza, który dał wiele przykładów przywiązania do Kościoła i Ojczyzny. Przejawiło się to między innymi w organizowanych sesjach na-

ukowych, prelekcjach, wystawach, okolicznościowych kazaniach, plakatach i publikacjach. W nurt tych prac włączyło się także Towarzystwo Naukowe Płockie, z którym bpa Nowowiejskiego łączyły wielorakie związki.

Publikowany obecnie na łamach „Notatek Płockich” biogram Arcybiskupa jest echem tych obchodów oraz przypomnieniem w tej formie społeczności mazowieckiej wielkiego syna tej ziemi.

sandomierskiej, jaki syn Antoniego Andrzeja i Marianny Barbary z Sutkowskich. Na chrzcie, udzielonym 13 lutego przez proboszcza parafii Krynki ks. Jana Myślińskiego, otrzymał imiona Antoni Julian. Nauki początkowe pobierał w domu rodzinnym od ojca, który był nadleśniczym w leśnictwie Iłża; do gimnazjum zaś uczęszczał w Radomiu, gdzie otrzymał świadectwo dojrzałości.

W 1873 r. wraz z rodzicami przeniósł się do Płocka i przebywał tu niemal do końca swojego długiego życia. Dnia 29 czerwca 1874 r., z rąk biskupa Aleksandra Gintowt-Dziewałtowskiego, przyjął sakrament bierzmowania, a 7 września tr., mając 16 lat, po złożeniu odpowiednich egzaminów, został przyjęty w poczet alumnów płockiego Seminarium Duchownego. Studia seminaryjne podówczas trwały 5 lat i obejmowały jeden rok przygotowawczy, rok filozofii i trzy lata teologii.

Na czwartym roku studiów, w lutym 1878 r., został wybrany przez władzę seminaryjną ogólnym dziekanem alumnów. Urząd ten pełnił do końca roku szkolnego, bowiem 19 czerwca 1878 r. został wysłany na dalsze studia teologiczne do Akademii Duchownej w Petersburgu, którą ukończył w 1882 r. jako magister teologii. W czasie studiów odznaczał się niezwykłą pilnością, gorliwością, pracowitością i systematycznością.

Święcenia kapłańskie przyjął w Płocku 10 lipca 1881 r. z rąk biskupa A. Gintowta. Po powrocie do kraju, w czerwcu 1882 r., otrzymał od tegoż biskupa nominację na profesora Seminarium Duchownego, a w sierpniu tr. także nominację na wikariusza parafii św. Bartłomieja, z przeznaczeniem na rektora kościoła poreformackiego, zwanego wówczas seminaryjnym. Od października tr. był nadto nauczycielem religii w elementarnej szkole męskiej. W Seminarium uczył łaciny, liturgii i teologii moralnej. Od 9 lipca 1883 r. zwolniony z obowiązków wikariusza i rektora kościoła poreformackiego, pełnił urząd wiceregensa (1883—1901), powierzony mu przez ordynariusza płockiego Kacpra Borowskiego. Jako profesor i wicerektor gorliwie oddawał się obowiązkom wykładowcy, moderatora, pracując jednocześnie naukowo, w czym wybitnie pomagały mu zajęcia w bibliotece seminaryjnej, której znaczny księgozbiór uporządkował i skatalogował.

Znajdując zachętę i pomoc wydawniczą w ówczesnym wikariuszu kapitulnym diecezji biskupie Henryku Kossowskim, przygotował do druku pierwsze prace z dziedziny liturgii, traktujące o śpiewie liturgicznym, czynnościach diakona i subdiakona. Ta znajomość liturgii i rozmówienie w niej sprawiły, że biskup Kossowski, w kwietniu 1888 r., mianował go ceremoniarzem kościoła katedralnego.

Wiosną 1887 r. ks. Nowowiejski z polecenia ówczesnego rządcy diecezji biskupa Kossowskiego odbył tajną misję do Rzymu, aby wyjednać specjalne facultates dla krępowanego przez władze carskie faktycznego rządcy diecezji. Także od biskupa Kossowskiego otrzymał w 1888 r. honorową kanonię płocką.

Bardzo aktywnie współpracował z kolejnym rządcą diecezji biskupem Michałem Nowodworskim, od którego otrzymał w 1895 r. gremialną kapitułę katedralną. Od 1891 r. był stałym współpracownikiem „Encyklopedii Kościelnej” biskupa Nowodworskiego, do której napisał kilkadziesiąt specjalistycznych artykułów; współpracował nadto z „Encyklopedią Wychowania”.

Angażował się w pracę społeczną w różnych instytucjach płockich, takich jak Towarzystwo Dobroczynności i Zakład Anioła Stróża dla dziewcząt, który powołał do życia w 1891 r. W 1896 r. odbył podróż do Ziemi Św., opisując swoje wrażenia w „Przeglądzie Katolickim”.

Najwięcej czasu poświęcał wykładom w seminarium i pracy naukowej. W tym czasie spod jego pióra wyszło wiele cennych prac o tematyce liturgicznej, m.in. „Agenda pasterska” oraz dwutomowy „Ceremoniał parafialny” (1893—1894), który miał siedem wydań, uznany za podręcznik w seminarium. Przez kilkanaście lat (1893—1920) pracował nad monumentalnym dziełem „Wykład liturgii Kościoła katolickiego”, wydając kilkanaście tomy, piąty zaś, poświęcony mszy św., pozostaje do dziś w rękopisie w Bibliotece Diecezjalnej. Liczne artykuły z teologii moralnej, pastoralnej i liturgii drukował m.in. w „Przeglądzie Katolickim”, „Wiadomościach pasterskich”, „Ateneum kapłańskim”, „Przeglądzie Teologicznym”, „Miesięczniku Pasterskim Płockim” i innych czasopismach kościelnych.

Od maja 1900 r., kiedy to kapituła powołała go na stanowisko swego prokuratora, a od 1903 r. na prepozyta, włożyła nań jednocześnie obowiązki prowadzenia spraw gospodarczych związanych z odnawianiem katedry. Wkrótce nowy pasterz diecezji Jerzy Szembek znalazł w nim gorliwego współpracownika pełnego zapału, energii, wytrwałości, oddanego diecezji i Kościołowi. To właśnie za rządów biskupa Szembeka ks. Nowowiejski wraz ze znakomitym architektem S. Szyllerem przywrócili katedrze renesansowe piękno.

Oprócz prac związanych z przebudową katedry od 1901 do 1908 r. pełnił Nowowiejski obowiązki regensa Seminarium Duchownego. Będąc na tym stanowisku zreformował studia teologiczne, przedłużając je na sześć lat włącznie z kursami wstępnymi. W 1902 r. biskup Szembek mianował go wikariuszem generalnym, a Stolica Apostolska obdarzyła go szambelanią, zaś w 1904 r. domową prałaturą papieską.

Po przejściu biskupa Szembeka do Mohylewa, w latach 1903—1904, zarządzał Nowowiejski diecezją płocką, potem wprowadzał we wszystkie tajniki pracy nowego pasterza biskupa Apolinarego Wnukowskiego z Żytomierza. Wnukowski powołał go ponownie na wikariusza i oficjała generalnego.

Po nominacji Wnukowskiego na stolicę metropolitalną w Mohylewie, papież Pius X, na wniosek tegoż, mianował 12 czerwca 1908 r. prałata Nowowiejskiego biskupem płockim. Sakrę przyjął 6 grudnia tr. w Petersburgu z

ruk metropolity Wnukowskiego oraz Z. Zdzitowieckiego, biskupa włocławskiego i A. Niedziałkowskiego, biskupa łuckiego. Uroczysty ingres do katedry plockiej odbył się 10 stycznia 1909 r. Na wyznaczonym stanowisku biskupim trwał przez blisko 33 lata.

Jako biskup popierał bardzo wydatnie rozwój szkolnictwa polskiego. W 1915 r. został przewodniczącym Gubernialnej Rady Szkolnej, jedynej tego rodzaju w Królestwie, której zadaniem była odbudowa szkolnictwa podstawowego i średniego. W związku z tym wydał „Słowo biskupie o szkołach ludowych” (1915). W 1917 r. utworzył w Płocku szkołę organizatorską z czteroletnim programem studiów, w 1938 r. dokonał otwarcia Katolickiego Uniwersytetu Ludowego w Proboszczewicach koło Płocka oraz w tymże roku powołał Instytut Wyższej Kultury Religijnej. Już w 1907 r. przyczynił się do powstania Towarzystwa Bibliotek Parafialnych, organizował kursy dokształcające, a w 1928 r. polecił zakładać biblioteki dekanalne.

Z jego inicjatywy powstało w 1908 r. pierwsze w Królestwie Polskim kościelne muzeum diecezjalne w Płocku, rozbudowane w latach 1929—1930 przy jego pomocy finansowej. Kierowany przez niego Komitet Diecezjalny Płocki Opieki nad Przedmiotami Sztuki i Archeologii Kościelnej dokonał inwentaryzacji zabytków sztuki sakralnej w 150 parafiach.

Dbał, aby duchowieństwo z nim pracujące stało na odpowiednim poziomie intelektualnym. Zaczął od Seminarium, jako zakładu naukowego przygotowującego kandydatów do kapłaństwa. W 1910 r. na 200-lecie Seminarium plockiego uzyskał od Stolicy Apostolskiej przywilej nadawania stopnia bakałarza z teologii po ukończeniu seminarium, opracowaniu 50 tez i zdaniu przepisane egzaminu. W 1916 r. utworzył Niższe Seminarium, które w 1920 r. otrzymało prawa gimnazjów państwowych, a następnie przekształcił je w Gimnazjum Męskie im. Św. Stanisława Kostki. W 1919 r. przedłużył studia teologiczne do pięciu lat, a w 1924 r. do lat sześciu. Tak więc, kandydat zgłaszający się po maturze do Wyższego Seminarium studiował sześć lat, dwa lata filozofię i cztery teologię. Rząd polski oceniając należycie poczynania biskupa na tym polu, rozporządzeniem Rady Ministrów z 23 czerwca 1925 r. przyznał seminarium plockiemu status wyższej uczelni, jednak bez prawa nadawania stopni akademickich, które alumni mogli zdobywać na wydziałach teologicznych uniwersytetów, gdzie zaliczano im studia seminaryjne.

Przyszła kadra profesorska kształciła się, zgodnie z życzeniem biskupa, na uczelniach francuskich, szwajcarskich i rzymskich. W latach 1914—1916 oraz 1928—1929 dokonał rozbudowy seminarium; wybudowano gmach dla Niższego Seminarium, rozbudowano gmach Seminarium Wyższego, wystawiono w latach 1926—1928 nowoczesny budynek dla Biblioteki i Archiwum Diecezjalnego, tworząc cały ich kompleks.

Dużym i kosztownym przedsięwzięciem było wystawienie w 1929 r. domu letniskowego dla alumnów w Brwilnie nad Wisłą, nazwanego na cześć fundatora „Antoniówką”. Aby zapewnić księżom choremu i starszym godziwe życie, założył w 1923 r. w Płocku dom emerytalny, a w 1925 r. zarząd nad nim przekazał diecezjalnej „Unitas” kapłańskiej oraz spowodował zorganizowanie (1931) kasy pożyczkowo-oszczędnościowej „Przezorność”.

Jeśli chodzi o świeckich zorganizował w 1911 r. opiekę duszpasterską i materialną nad emigrantami sezonowymi (Płockie Towarzystwo Opieki) i sprawie tej poświęcił kilka orędzi i listów pasterskich. W czasie pierwszej wojny światowej w 1915 r. polecił zakładać w każdej parafii „Opiekę parafialną”, w latach 1916—1917 zajął się ratowaniem głodnych dzieci robotniczych, a w okresie kryzysu gospodarczego (1931) polecił zakładać księżom „Komitety dla głodnych”. W listach pasterskich z tamtych lat mówił o sprawiedliwości społecznej i o tym, że kapitalizm nie jest normalnym stanem gospodarczym.

Aby praca duszpasterska była bardziej efektywna rozbudował sieć parafialną i dekanalną tworząc nowe parafie, a w 1915 r. po ustąpieniu Rosjan podzielił diecezję na 23 dekanaty, mniej rozległe niż dawniej. Konsekwentnie prawie 40 kościołów nowo zbudowanych i wyremontowanych. Corocznie zwoływał do Płocka dziekanów, wicediekanów, a często i delegatów dekanalnych na konferencje dla omówienia różnych spraw aktualnych. Jakby koroną troski pasterskiej o kodyfikację praw i zwyczajów diecezjalnych były synody, jakie odprawił w Płocku w 1927 i 1938 roku. Kilkakrotnie wizytował diecezję, zwracał uwagę na katechizację dziatwy i dorosłych, popierał rozwój bractw i stowarzyszeń religijnych, takich jak Stowarzyszenie Najświętszego Sakramentu, Stowarzyszenie Nauczania Chrześcijańskiego, Pacholąt, Różańcowe, Rozkrzewiania Wiary.

Mocno podkreślał i propagował budowę domów parafialnych zwanych Domami Katolickimi, jako ośrodków dla działalności stowarzyszeń parafialnych, a potem Akcji Katolickiej. W 1930 r. zakupił w Płocku przy ulicy Mostowej za sumę 100 tys. złotych dom, który był siedzibą władz centralnych Akcji Katolickiej i Sekretariatu Diecezjalnego dla Spraw Społecznych.

Dużym przeżyciem dla tysięcy diecezjan były zjazdy katolickie, które pod jego patronatem organizowano w Płocku w 1921, 1922, 1931 r. oraz w 1925 w Mławie. Zjazdy te były nie tylko manifestacją wiary, ale okazją do jej pogłębienia dla szerokiego rzesz diecezjan, były też pokazem tego, co na co dzień działa się pod względem duszpasterskim w wielu parafiach.

Chętnie zapraszał Nowowiejski do współpracy zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie. W 1921 r. erygował nowe Zgromadzenie Sióstr Pesjonistek, które początkowo opiekowało się zakładem dla chłopców św. Józefa w Płocku, potem rozszerzyło się licznie, sprawując opiekę w szpitalach w Ciechanowie, Płońsku, Rypinie,

onem Wetmańskim i ks. Ludwikiem Wilkońskim, kapelanem arcybiskupa, przewieziono do Słupna, oddalonego o 12 km od Płocka. Osadzeni pod strażą w budynku szkolnym, przebywał tam przez rok, nadal — choć z trudem — sprawując swoje funkcje. Przewidując, że wojna może potrwać dłużej, zarządził święcenia 16 kleryków ostatniego kursu, których udzielił sufragan Leon Wetmański w kościele parafialnym, arcybiskup zaś wręczył neoprezbiterom nominacje na wikariaty. W nocy z 6 na 7 marca 1941 r. arcybiskup Nowowiejski wraz z biskupem Wetmańskim i swoim kapelanem kanonikiem Adamem Zaleskim, a także ks. Nasiłowskim, miejscowym proboszczem oraz ks. Stefanem Cabanem, tamtejszym wikariuszem zostali załadowani na wozy i przewiezieni do Imielnicy, a stamtąd samochodami do Płocka. W piwnicach płockiego magistratu osadzono nie tylko biskupów, ale wszystkich aresztowanych wtedy księży z powiatu płockiego.

Dnia 8 marca podstawione auta wywoziły wszystkich do Działdowa. Obóz w Działdowie, choć początkowo nie nadano mu takiego rozgłosu i miana koncentracyjnego, był dla tysięcy tam uwięzionych obozem śmierci. W swojej organizacji był jeszcze bardziej prymitywny niż inne i bardziej urągał elementarnym zasadom higieny. Także tortury były bardziej wyrafinowane niż w innych obozach. Wszystko to było udziałem Seniora Polskiego Episkopatu, arcybiskupa Nowowiejskiego i przebywających tam księży. Poddawany różnym torturom fizycznym i moralnym, między innymi z próbą profanacji krzyża, nie załamał się. Zmarł z wycieńczenia prawdopodobnie 28 maja 1941 r. mając 83 lata, w tym 60 lat kapłaństwa i 33 lata biskupstwa; miejsce pochowania jego zwłok jest do dziś nieznane.

Dla uczczenia pamięci tego wybitnego człowieka, jedna z ulic w Płocku, gdzie mieści się Seminarium Duchowne, otrzymała w 1981 r. nazwę Arcybiskupa A. Nowowiejskiego, zaś na skwerze przed kościołem św. Jana Chrzciciela stanął spizowy pomnik Arcybiskupa, dzieło prof. G. Zemły. Pomnik ten poświęcił 5 maja 1991 r. ks. kardynał Prymas Józef Glemp w obecności Ordynariusza Płockiego dr Zygmunta Kamińskiego, kilkunastu Biskupów, licznie zgromadzonego duchowieństwa i wiernych. Tego samego dnia w godzinach popołudniowych ks. kardynał Henryk Gulbinowicz w obecności Biskupa Płockiego, członków Episkopatu, Władz wojewódzkich, miejskich zaproszonych gości dokonał otwarcia wystawy w Muzeum Diecezjalnym z racji 50 rocznicy męczeńskiej śmierci Arcybiskupa Płockiego obrazującej jego życie i działalność. W przeddzień to jest 4 maja w Muzeum Mazowieckim społeczeństwo miasta Płocka brało udział w sesji naukowej „Człowiek — Duszpasterz — Męczennik”. Ojciec Święty Jan Paweł II będąc w Płocku 7 czerwca, po uroczystej mszy św. przejeżdżając na spotkanie z więźniami w Zakładzie Karnym zatrzyma się przy kościele św. Jana błogosławiąc pomnik Biskupa—Duszpasterza—Męczennika.

WAŻNIEJSZA LITERATURA

- Michał Marian Grzybowski. *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939—1941*. Płock 1982.
- ² Wacław Jazusek. *Męczeński koniec Arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego, biskupa płockiego (1858—1941)*. Płock 1947.
- ³ Władysław Mąkowski. *Pięćdziesiąt lat 1881—1931 pracy kapłańskiej J. E. ks. Arcybiskupa dra Antoniego J. Nowowiejskiego, biskupa płockiego*. Płock 1931.

